

הלל וייס : מקורות מסורתיים ותפקידם בשני סיפורי חתימה של עגנון "הדום וכסא" ו"כיסוי הדם"

שני הסיפורים "הדום וכסא" ו"כיסוי הדם", מיצירותיו המאוחרות של עגנון נדפסו לאחר מותו בספר "לפנים מן החומה", שוקן, תשל"ה, מהווים שיאים מהם עורך עגנון את חשבון עולמו ואת חשבון עמו, מפסגותיהם ניתן לצפות על מכלול מפעלו הספרותי ולהעריכו מחדש.

"הדום וכסא" החל מתפרסם בשנת תשי"ח בעתון "הארץ". הוא סיפור רחב יריעה, כמאה וחמישים עמודי פוליו, המחולק לארבע פרשיות. האחרונה שבהן ופרגמנטים נוספים נדפסו לראשונה ב"לפנים מן החומה".

צמד ניגודים

כותרת הסיפור בונה את אב-המערכת עליה ניצק הסיפור כולו. "השמים כסאי והארץ הדום רגלי", (ישע' ס"ו א'). היא מוצבת כצמד ניגודים (שמים לעומת ארץ). בעצם חלוקת ההנחה לשתיים גלומה הבעייתיות הפסיכולוגית-קיומית של המספר. את החלוקה אפשר להציב במערכת של הספרה 1 והספרה 2. שמים-אחד-אלהות-גאולה - עולם הבא - חיבור-נשמה-בת-אשה-רוח-צורה-זמן.

ארץ-שתי-דימוניות-גלות-עולם הזה-פירוד-גוף-זכר-תוכן-מקום-מוות. בכל המיתולוגיות ישנן הצבות של צמדי ניגודים המשקפות תפיסות וציפיות מן המציאות. אך מהו טיבה של מיתולוגית עגנון. ההתנגשות המתמדת שבין שתי המערכות נובעת גם משעת לידתו של המספר, שנולד בזמן היותה של המערכת הפוכה, עליונים למעלה ותחתונים למטה, שהרי המספר נולד בתשעה באב בזמן שהדומים זקופים והכסאות הפוכים. המספר חושש להשפעת המשמעות המיסטית של רגע הלידה על תפיסת-עולמו הבסיסית. הוא חושש להחלפת העולמות זה בזה. אף האכזבה שנחל מכך שאינו יכול להיות המלך-המשיח למרות שנולד בתשעה באב, שכן בן לשבט לוי הוא, מטביעה את חותמה על ההתנגשויות המתמידות שבין נורמות השופטים, אתם מזדהה

על-פי דברים בעת טכס "הגנה על תיזה", שנערך ביום ז' בסיון תשל"ה (12 ביוני 1978). המאמר מהווה תמציתו של מחקר.

עגנון, לבין נורמות המלכים, מהם הוא מסתייג. שמו של עגנון הוא שמואל יוסף. שמואל בחיר שבשופטים ונביא, לעומת יוסף המזוהה עם המלך־משיח בן יוסף. המערכת של שופט לעומת מלך, מקבילה למערכת של מיתוס גן־עדן לעומת מיתוס הגיהנום. חיי רועים לעומת יושבי כרכים, צמחונות לעומת תאנות בשרים.

סיוטי המספר

ארבע פרשיותיו של הסיפור כתובות בשיטת פשט, דרש, רמז, סוד. כל פרשיה היא סוג או ז'אנר עגנוני שונה. הפרשה הראשונה כתובה בנוסח ספר המעשים ומבטאת את סיוטיו של המספר, הנמצא בין העולם הזה לבין העולם הבא – כלומר, הוא בגדר נשמה לאחר פרידתה מן הגוף, אך אל העולם הבא טרם הגיע. פחדיה מן הדין ומן הדיין ומטעם חייה שיצאו לריק; מטילים את צילם על דרכי ההבעה האפייניים לפרשיה זו ומנמקים את אפני התיפקוד של המקורות הפועלים ברובם על־פי הטכניקה של הסמל והאליגוריה בקבלה. סימן לשוני אחד כמו המלה "אין" יכול להופיע בהוראות שונות ואף הפוכות, כמו גם הדמויות המופיעות בפרשה ושהדיאלקטיקה הבונה אותן גלומה כולה במקורות יהודיים. בתורתו של רבי מאיר נמצא כתוב על המוות טוב מאוד ובדרשתו טוב מות ההכרה שהעולם קיים בזכותו של היצר הרע והמקורות האפייניים המביעים גוני־גננים של רעיון זה מדובבים את הפרשיה הראשונה. הפרשיה השניה, היא פרשת הדרש המורכבת מאלפי מקורות שברובם מצוטטים כלשונם. הקושי העיקרי במחקר היה לשחזר את הטקסט של עגנון. כיון שעגנון לא ציין את מקורותיו אלא שזר אותם למרקם עלילתי. הפרשה היא ברובה מעין ז'אנר של ילקוט מדרשים מסורתי, אלא שבמקום הילקוט הסטאטי־המסורתי, שבו לאחר שצוטט מקור או פותחה דרשה קצרה, שוב אין היא מתפקדת יותר במקום אחר במארג הטקסט, לא כן הדבר בסיפור הנידון של עגנון. הילקוט הופך להיות לילקוט דינמי: מקורות ומבנים מוקדמים חוזרים ונשנים במהלך הטקסט ומדובבים מקורות אחרים שאף הם מצידם רוכשים את עיקר משמעותם מתוך ההארה ההדדית שבין המקורות. המשזר העיקרי של הסיפורים בפרשיה זו, מלווה את הסיפור המקראי מספר יהושע ועד ספר דברי־הימים ובכך משתייכת פרשיה זו למסורת ספרותית. הנקראת הסיפור המקראי המורחב, כמו "ספר הישר", או כמו "פרקי דרבי אלעזר". עיקר הפרשה היא ילקוט של עגנון לנביאים ראשונים ומתוך כך הוא מזהה תבניות מרתקות, בתוך המקרא ובתוך התרבות היהודית. כושר הזיהוי שלו נובע מתוך דחפים וצרכים פסיכולוגיים האפייניים לסיפור זה, כגון, תשתית

הקהילה הנפלאה המגלמת בעיניו את הערכים הצרופים של העם היהודי: שיוויון, יושר, אמונה, פשטות, נזירות ופרישות. התשתית של הקהילה הנפלאה היא משזר של אגדות לזו, אגדות אלדד הדני, סיפורי עשרת השבטים ובני משה, אגדות בני־רכב, אגדות שבט לוי, אגדות קהילות שו"מ, בוטשאטש וראשית ההתישבות בארץ־ישראל.

אישיות אינפלאציונית

הפרשיה השלישית מיצגת בעיקר את מיתולוגיית הילדות של המספר והיא, לכאורה, פרשת הפשט. בניגוד גמור לפרשה השניה, אין בה כמעט כל מארג של מקורות, אך בעיקר חושפת פרשה זו את המניעים הפסיכולוגיים המדובבים ביצירות עגנון בכלל וב"הדום וכסא" בפרט. מודגש המתח שבין אישיות אינפלאציונית־מתנפחת המנסה באמצעות אינדוידואציה מודגשת שלה לגבור על תהליכים של הטמעות בקולקטיב. אלא שיש לאישיות זו די הומור כדי להתחסן בפני הממדים החולניים מדי של תפיסתה את עצמה.

הפרשה הרביעית חוזרת על אגדות בני דן ואגדות הקשורות בראשית קיומם של מעגלים היסטוריים שונים, ראשית קיומו של עם ישראל ואף ראשיתם של מעגלים פרה־היסטוריים. הסיפור בכללו שייך לז'אנר או לצורה האנציקלופדית שהוגדרה על־ידי נורתרופ פריי בספרו "אנטומיה של ביקורת".

צורת אנציקלופדיה היא יצירה ספרותית הנשענת על מסורות ספרותיות בנות מאות או אלפי שנים שקדמו לה ומנסה להתמודד עם כל שאלות הקיום הבסיסיות. היא מעין גוף טוטאלי המחולק למערכות־משנה המהוות מיתולוגיה כוללת. מעיקרי היצירה האנציקלופדית, שהיא נשענת על מיתוס החיפוש ועלילת מסע. "הקומדיה האלוהית" של דאנטה או "ארץ השממה" של ט.ס. אליוט הן יצירות אנציקלופדיות. "הדום וכסא" מסייע בידינו להבין עד היכן נעוצה יצירת עגנון בתוך המסורת של עמו ומה היו המניעים המיוחדים של עגנון לאיסוף הילקוטים התורניים־שכתב בצד סיפוריו. בתור מאסף אגדות ניתן להשוותו לברדיצ'בסקי, לביאליק, או אף לזאב יעבץ.

דראמה מיטאפיזית

"כיסוי הדם" הוא סיפור הגאולה המשיחית המשתהית והוא הסיפור העיקרי בתוך קבוצת־סיפורים רחבה מאוד בכתבי עגנון, העוסקת בנושא הגאולה המשתהית, והמעצבת את תהליכי הגאולה הנסתרים בטכניקות־סימול דומות.

כל שכבותיה של הספרות העברית, לרבות הספרות החסידית, הספרות האנטי-חסידית וספרות ההשכלה באות לידי ביטוי ב"כיסוי הדם". מבחינה תימטית, אפשר לומר, כי אנו נמצאים עד היום הזה בתוך ספרות ההשכלה. ביסודו של הסיפור מונחת דראמה מיטאפיזית שהסופר מפיה בה חיים באמצעות המקורות היהודיים המתלבטים עם הרעיון המשיחי, או עם מצבים היסטוריים קריטיים בחיי העם, שהם נושאי חורבן וגאולה. עמדנו על דרכי הריאליזציה של המקורות ההיסטוריים ושל הרעיונות התיאולוגיים-דיאלקטיים, שעגנון יוצר האנשה שלהם בסיפור, ובפרט ציינו דמויות ומצבים דיאלקטיים, המכילים בתוכם את סתירתם והמשוחררים מכל סכימטיות אידיאולוגית, שהיתה רחוקה גם מעגנון עצמו.

ניסינו להעמיד לסיפור מערכת-הערות שיטתית המלנה את הטקסט ומציינת מקבילות בכתבי עגנון, מפענחת את המקורות ומשמעותם ותוך כדי כך יוצרת פירוש שיטתי לסיפור.

הידוק משמעויות בכותרת

באמצעות תודעתו היוצרת, מצליח עגנון להדק בכותרת הסיפור "כיסוי הדם" ובמהלך הסיפור עצמו את כל המשמעויות השזורות בהלכה ובאגדה בנושא "כיסוי הדם" החל באגדות קין והבל, מוטיב שפיכת דם-אח דרך מוטיב יוסף ואחיו האומרים "מה בצע כי נהרוג את אחינו וכיסינו את דמו", דרך מוטיב עגלה ערופה "ידינו לא שפכו את הדם הזה", שאלת אחריות הפרנסים בשואה למות אחיהם, דרך אגדות רצח נביאים כגון רצח זכריה, רצח ישעיהו, רצח המשיח, דרך הקטיגוריה הנשמעת על העם מפי אליהו ודרך מקוללותו של אחשוור היהודי הנצחי באגדות הנוצריות.

סיפור זה, כמו הקודם לו, מגלה את הפואטיקה המיוחדת לו באמצעות מנגנונים הנמצאים במקורות היהודיים. לדוגמה, הטכניקה הידועה של עגנון, המכונה על-ידי גרשון שקד תקבולות וזימונים, מזוהה בסיפור זה על-ידי עקרון מדרשי "מה שאירע לזה אירע לזה", "מה שאירע ליוסף אירע לבנימין". מכאן ומעשרות הוכחות אחרות ניכר, שאת מהותו של עגנון יש לחפש ביצירת עגנון עצמה - היינו, במקורות היהודיים המעובדים, בפסיכולוגיה של המספר ובפסיכולוגיה של האמן ובאורגן של היצירה. כך יש לחזור ולבדוק את יצירתו של האמן - האומן שאין לנו כיוצא בו, שמואל יוסף עגנון.

שמואל יוסף עגנון

מבחר מאמרים
על יצירתו

ליקט וצירף מבוא
הלל ברזל

הוצאת ספרים
מכון ויצמן למדע
תל אביב-יפו

עם עובד